

Çay Sektöründe Yapı Değişimi

Ali Rıza SAKLI / Uzman
www.sakli.info

Ülkemizde çay sezonunun başladığı Mayıs ayına doğru, çayla ilgili sorunlar yeniden tartışmaya açılır. Ancak, tartışmalar genelde sorunların gündeme getirilmesi ile sınırlı kalır ve çözüm arayışları yeterli ivme kazanamaz. Bunun temel sebebi, satın aldıkları yaş çaya göre sektörde yaklaşık %65 ağırlığa sahip Çaykur'un yanında, %35 ağırlığa sahip olan ve daha başarılı olması beklenen özel sektörün de iyi bir performans gösterememesidir. Kamu ve özel sektör işletmeciliğinin başarılı olamadığı bir endüstri dalında, çözüm önerilerinin üzerinde fazla durulmamasını yadırgamamak gerekir.

Türk çay sektöründe bir sistem sorunu yaşadığını ve bu sorunun; Sri Lanka, Hindistan ve Kenya gibi büyük çay üreticisi ülkelerin sektörel yapılarından istifade ile aşılabileceğini düşünüyoruz.

Ülkemizde, çayda özel sektöre izin verildiği 1984'ten sonra 312 yaş çay işleme fabrikası ve tesisi kurulmuştur. 1993 yılına kadar bunlardan 144'ü kapanmış ve önemli bir milli servet heba olmuştur. Ayakta kalan özel fabrikalar ise, yaş çay ürün bedeli ödemelerini ya 1,5-2 yıla varan sürelerde geciktirerek ödediler veya yaş çaya karşılık kuru çay vererek pazarlama işini üreticiye devrettiler.

Özel sektörün bu derece başarısız olmasının altında, Türk çay sektörünün "çay borsası"na sahip olmayışı yatmaktadır. Çay borsası; paketleme, pazarlama, reklam ve marka oluşturma gibi ilave sermaye ve uzmanlık gerektiren faaliyetlere gerek olmaksızın, fabrikaların kuru çaylarını borsada satmalarını sağlamaktadır.

Ülkemizde çay borsası kurulmadığı için, çoğu 50 tonun altında günlük yaş çay işleme kapasitesine sahip küçük fabrikalar, çaylarını paketleyip pazarlayacak sermaye gücü bulamamış ve kapanmışlardır. Faaliyete devam edenler de üreticiyi memnun edememişlerdir.

1996 yılında İhsan Cora tarafından hazırlanan doktora tezi ile, Doğu Karadeniz Bölgesi çay işletmeleri yöneticilerinin sosyal sorumluluk anlayışları araştırma konusu yapılmıştır. Aldığı yaş çayın bedelini zamanında ödemeyen ve üreticiyi istismar ettiği kanısı kamuoyunda yaygın olan fabrika yöneticilerinin sosyal sorumluluk düzeyleri yüksek çıkmıştır. Bu araştırma sonucu da, çay sektöründe yaşanan sorunların bir sistem sorunu olduğu, daha doğrusu sistemsizlikten kaynaklandığı görüşünü doğrular mahiyettedir.

Sri Lanka, Hindistan ve Kenya'daki çay borsaları, kuru çay üreten fabrikaların, çaylarını paketlemeden borsada satmalarını ve sağlanan garanti sayesinde bedelini 15. günde almalarını mümkün kılmaktadır. Ülkemizde çay borsasını da kapsayan yeni bir sistem kurulması halinde, özel sektör çay fabrikalarımız kapanmayacakları gibi, üretici alacaklarını da zamanında ödeyecek gücü bulabileceklerdir.

Yabancı çay üreticisi ülkelerde var olan ve ülkemiz çaycılığına fayda getireceğine inandığımız bir başka yapı ise, sektörün tepe kuruluşu olan Çay Kurulu (Tea Board)'dur. Çay sektöründeki aksamaları tespit ederek önlem alacak ve sorunları çözecek bir üst kuruluşa ihtiyaç vardır. Bu kuruldan belge alamayan işletme sektöründe faaliyet yapamayacağı gibi,

düzeltilen sıklıkları olan kesimlere destek ve rehabilitasyon sağlamak da Çay Kurulu'nun görevi olacaktır.

Çay Kurulu ve Çay Borsası etrafında, verimlilik, kalite ve serbest piyasa ilkeleri çerçevesinde, rasyonel olarak işleyecek şekilde yapılacak bir çay sektörü, içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulacaktır.

Çaykur'un durumuna gelince, mevcut özel sektörün başarılı olamaması, bu kuruluşla ilgili arayışların önünü tıkmıştır. Yaklaşık 205.000 üreticiye ve 1.000.000 nüfusa gelir sağlayan Türk çaycılığı, şimdiye kadar uygun bir çıkış bulamamıştır. Ancak bu durum, Çaykur'u ve sektörü, rasyonel bir yapıya kavuşturacak şekilde yapılandırmanın imkansız olduğu anlamına gelmemektedir.

Çaykur'un parçalanması ve bugünkü özel sektör işletmeleri gibi güçsüz fabrikalar şeklinde özelleştirilmesi, çay sektörünü krize sokabilecek önemli riskler taşımaktadır. Bu teşekkülün 46 yaş çay işleme fabrikası ve 3 paketleme fabrikası ile birlikte, bir bütün olarak özelleştirilmesi ise fiilen imkânsız görünmektedir. Çünkü, bu çapta bir kuruluşu alabilecek büyük sermayedarlar, fabrikaları yılda sadece 3 ay çalışan ve yatırılan parayı ancak uzun vadede amorti edebilecek bir yatırıma girişmezler.

Diğer çay üreticisi ülkelerdeki yaklaşımlara paralel olarak, Çaykur'u üreticiye devretmek gerekmektedir. Çaykur'un kendisine bağlı olduğu Maliye ve Gümrük Bakanlığı döneminde(1991), Rahmetli Adnan Kahveci tarafından hazırlatılan raporda olduğu gibi, hazırlanan diğer resmi raporlarda ve akademik çalışmalarda önerilen hep budur.

Genelde önerilen çözüm ve üreticinin de desteklediği yaklaşım olduğu halde, Çaykur'un üreticiye devredilmesi görüşü şimdiye kadar uygulama alanı bulamamıştır. Bunun nedeni, üreticiye devredilen yaş çay fabrikalarının çaylarını nasıl pazarlayacakları ve üretici tarafından nasıl denetlenecekleri sorunlarının uygun şekilde çözülememesidir.

Her yıl 95-105 bin ton civarında bir kuru çay satmakta olan Çaykur'un paketleme ve pazarlama birimleri, varlıklarını devam ettirerek, üreticiye devredilen yaş çay işleme fabrikalarının ürünlerini -borsa kanalı ile- almaya devam edeceklerdir. Böylece, üreticiye devredilen fabrikaların pazarlama sorunu olmayacak, ileride bu paketleme ve pazarlama birimleri de bütün olarak üreticiye devredilebilecektir.

Üreticinin sahibi olduğu fabrikayı denetlemesine gelince, bu konuda Kenya'da 45 yaş çay işleme fabrikasına sahip KTDA adlı çiftçi kuruluşunun yaş çay bedeli ödeme sistemi işe yarayacaktır. Yıl içinde ödenecek yaş çay bedelinin yanı sıra, yıl sonunda fabrika performansına göre ikinci bir yaş çay bedeli daha ödenecek ve üreticinin sahibi olduğu fabrikanın performansını bizzat aldığı yaş çay bedeli ile ölçmesi sağlanabilecektir.

Görüldüğü üzere, ülkemiz çay sektörünün sorunları, sistem değişikliği ve bazı yeni modeller getirilerek çözülebilir, sektör sağlıklı işleyen bir yapıya kavuşturulabilir. Bugünkü yapı, rasyonel bir işleyişe sahip olmadığı gibi, ne üreticiyi, ne sanayiciyi, ne de devleti memnun edememektedir. Halbuki yeni bir sistem getirilmek suretiyle, çay sektörünün bütün tarafları için daha iyi şartlar sağlamak mümkün görünmektedir. 30.04.2003